

โองการแช่งน้ำ: อำนาจของการสาปแช่ง หรืออำนาจของการจับจ้อง*

Curse on the Water of Allegiance: the Power of “Curse” or the Power of “Surveillance”?

สมเกียรติ วันทะนะ**

Somkiat Wanthana

บทคัดย่อ

โองการแช่งน้ำเป็นวรรณคดีไทยที่เก่าแก่ที่สุดของกรุงศรีอยุธยาเท่าที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร คำศัพท์โบราณจำนวนมากทำให้นักปราชญ์และนักวิชาการเห็นว่ามันจะเป็นผลงานในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ด้วยความยาวเพียง 4 หน้า วรรณคดีเรื่องนี้กระตุ้นให้เกิดทัศนะที่หลากหลายจากผู้อ่าน นับถึงตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้

* ส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893 – 2310” ได้รับทุนสนับสนุนจาก 1) ภาควิชารัฐศาสตร์และประศาสนศาสตร์ และ 2) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ตุลาคม 2559 – กันยายน 2560

The research project “Thai Political Thought during Ayutthaya Period, 1350 – 1767 A.D.” was funded by 1) Department of Political Science and Public Administration, and 2) Faculty of Social Sciences, Kasetsart University, from 1 October 2016 to 30 September 2017.

** ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social Sciences,
Kasetsart University. E-mail: somkiat.wanthana@hotmail.com

โดยภาพรวมโองการแช่งน้ำถูกมองว่าเป็นคำสัตย์สาบานที่ใช้ผูกมัดให้ขุนนางจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีศรีสัจปานกาล หรือพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ซึ่งเป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินสืบมาแต่โบราณ การศึกษาโองการแช่งน้ำที่ผ่านมาจึงมุ่งวิเคราะห์เนื้อหาของโองการดังกล่าว บทความนี้ต้องการเสนอว่า ที่สำคัญยิ่งกว่าเนื้อหาของโองการแช่งน้ำคือกระบวนการแห่งพิธีกรรมของโองการแช่งน้ำเอง ซึ่งเป็นการบีบให้ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมต้องทำหน้าที่ระมัดระวังพฤติกรรมของตนเอง (surveillance) ในระบบการเมืองของอยุธยา หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า กระบวนการของพิธีกรรมเป็นอุปกรณ์ประกันความมีเสถียรภาพของระบบการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง โดยให้ทุกคนที่เข้าร่วมพิธีควบคุมตนเอง

คำสำคัญ : โองการแช่งน้ำ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง การเฝ้ามอง

Abstract

“Ongkarn Chaengnam” [The Curse on the Water of Allegiance] has been regarded as the oldest extant text of Ayutthaya Kingdom (1350 – 1767 A.D.). The length of merely 4 pages but full of archaic words, the Curse has stimulated highly different interpretations since King Chulalongkorn (1868 -1911) and King Vajiravudh (1911- 1925). In general, the Curse is viewed as the loyalty **the Khunnang** (the nobilities) professed to the monarchy. Hitherto, the study of the Curse focussed on its content. This article proposes instead that apart from its content, the importance of the Curse in Ayutthayan political life depended more on process upon which this ritual was performed. In other words, the ceremony in itself was the “surveillance” process the monarchy imposed upon the nobilities of the realm in order to safeguard the basic stability of the polity.

Keyword : The Curse on the Water of Allegiance, Monarchy, The Nobilities, Surveillance

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

“โองการแข่งน้ำ” จัดว่าเป็นวรรณคดีที่เป็นลายลักษณ์อักษรฉบับที่เก่าแก่ที่สุดของไทยฉบับหนึ่ง นั่นคือมีอายุถึงสมัยอยุธยาตอนต้น แม้ว่าจะมีความยาวเพียง 4 หน้า แต่ด้วยคำและฉันทลักษณ์โบราณ ประกอบกับระบบความคิดที่อยู่เบื้องหลังการแต่งเป็นสิ่งที่คนในยุคปัจจุบันยากจะเข้าใจ ฐานะของ “โองการแข่งน้ำ” จึงยังคงความลึกลับอยู่อย่างไม่เสื่อมคลายจนถึงทุกวันนี้

วัตถุประสงค์

ในบทความนี้ผู้วิจัยต้องการเสนอความคิดว่าความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของ “โองการแข่งน้ำ” ต่อสังคมของเมืองไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึง พ.ศ. 2475 นั้นไม่เพียงขึ้นอยู่กับความศักดิ์สิทธิ์ของน้ำที่ใช้ประกอบพิธีเท่านั้น แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือรายละเอียดในการปฏิบัติของผู้เข้าร่วมในพระราชพิธีดังกล่าว ทำให้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมต้องควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้อยู่ในกรอบที่รัฐหรือบ้านเมืองต้องการ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ “ความศักดิ์สิทธิ์” (sacredness) มิได้เกิดจากน้ำที่ใช้ดื่มในพระราชพิธีเท่ากับการวางตนในพระราชพิธีของผู้ื่อน้ำนั่นเอง ผู้วิจัยเสนอว่า การทำให้ผู้ื่อน้ำต้องคอยควบคุมการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดเป็นวิธีการจับจ้องหรือสอดส่อง (surveillance) ที่มีประสิทธิภาพสูงสุดของระบบการเมืองในยุคจารีตประเพณี

ขอบเขตและวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (documentary research) โดยจำกัดขอบเขตของการวิจัยไว้ที่การวิเคราะห์ “โองการแข่งน้ำ” ซึ่งเป็น “ตัวบท” (text) ที่มีความยาวเพียงประมาณ 4 หน้ากระดาษ

วิธีวิจัยที่ใช้คือการศึกษาวรรณคดีประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง (history of political thought) ตามแบบที่พัฒนาขึ้นโดยควินติน สกินเนอร์ (Quentin Skinner) แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ซึ่งให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับ “บริบท” (Context) ที่แวดล้อม “ตัวบทคลาสสิก” (“Classic texts”) อยู่อีกชั้นหนึ่ง (Skinner, 1978: ix-xii) บทความนี้ถือว่า “โองการแข่งน้ำ” เป็น “ตัวบทคลาสสิก” ที่สำคัญชั้นหนึ่งในความคิดทางการเมืองไทยสมัยก่อน ผู้วิจัยจึงต้องการอธิบายว่า “บริบท” ที่แวดล้อมโองการแข่งน้ำเป็นอย่างไร การเข้าใจบริบทของโองการแข่งน้ำจะทำให้เราเข้าใจโองการแข่งน้ำดีขึ้น

การสำรวจเอกสาร

ตั้งแต่ พ.ศ. 2505 มาจนถึงปัจจุบันมีผลงานเพียง 4 เล่มที่พยายามศึกษา “โองการแข่งน้ำ” อย่างจริงจัง คือ

1. **โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา** ของจิตร ภูมิศักดิ์ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547) ซึ่งเขาเขียนขึ้นในขณะที่ถูกคุมขังอยู่ในคุกลาดยาว ความยาว 569 หน้า

2. **ลิลิตโองการแข่งน้ำ** ของคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยแห่งราชบัณฑิตยสถาน ใน พ.ศ. 2540 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540) ความยาว 125 หน้า

3. **โองการแข่งน้ำ** ของไมเคิล ไรท์ พ.ศ. 2543 (ไมเคิล ไรท์, 2543) ความยาว 138 หน้า

4. **อ่านโองการแข่งน้ำ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ** ของ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต แห่งภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2541 และปรับปรุงใหม่ พิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2553 (ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2553) ความยาว 320 หน้า

หนังสือของจิตร ภูมิศักดิ์ เสนอบทวิเคราะห์ว่าคำสาปแช่งในพิธิถือน้ำนั้น ถือเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องการสร้างความเกรงขามให้แก่ผู้ฟังในพิธิ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า เป็นจิตวิทยาอย่างหนึ่งของราชสำนักศักดินา (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547 : 4 และ 47) ในพิธิ สาปแช่งน้ำสาบานนั้นพราหมณ์จะใช้พระแสงศร “แทงลงไปในหม้อน้ำสาบานเพื่อให้ น้ำนั้นศักดิ์สิทธิ์ มีพิษบาดไส้บาดคอผู้ที่คิดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดิน” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547 : 434) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ามียู่อแห่งหนึ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์ดูเหมือนจะเชื่อว่า น้ำสาบานนั้นหาได้ศักดิ์สิทธิ์ไม่ โดยอ้างถึงกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการปฏิบัติตน ของข้าราชการในการถือน้ำนั้น “...ยืนยันได้ดีว่า พิธิถือน้ำหาใช่พิธีวิเศษสูงส่งอะไร แม้แท้จริงก็คือพิธิที่จะทดสอบดูทุกๆ หกเดือนนั้นเองว่าใครซื่อสัตย์ต่อกษัตริย์ และ ใครกำลังคิดสละแอกการกตัญญูของกษัตริย์ออกไป...” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547 : 456)

หนังสือ **ลิขิตโครงการแข่งน้ำ** ของราชบัณฑิตยสถาน ได้จัดทำพจนานุกรม ศัพท์ต่างๆ ในโครงการแข่งน้ำ ซึ่งเป็นภาษาและถ้อยคำตลอดจนคติความเชื่อที่ลึกซึ้ง และยากแก่การเข้าใจอย่างครอบคลุมตลอดทั้งเรื่องเป็นครั้งแรก คณะกรรมการผู้จัดทำ พจนานุกรมดังกล่าวก็ล้วนแต่เป็นนักปราชญ์ด้านภาษาและวรรณคดีชั้นแนวหน้า ของประเทศเกือบยี่สิบคน แม้หนังสือเล่มนี้จะมีได้เสนอบทวิเคราะห์เนื้อหาสาระของ โครงการแข่งน้ำอย่างเป็นชิ้นเป็นอันเพราะไม่ใช่วัตถุประสงค์ของคณะกรรมการ แต่ผู้วิจัย เห็นว่าหนังสือของราชบัณฑิตยสถานเล่มนี้เป็นอุปกรณ์ที่ขาดเสียมิได้ สำหรับผู้สนใจ ศึกษาโครงการแข่งน้ำอย่างจริงจัง คำอธิบายศัพท์จำนวนมากมีประโยชน์แก่ผู้อ่าน ปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง เช่น “จ้าวซิมดินแสงหล่น” หมายถึง เทวดาชั้นอาภัสสระภูมิที่ รอดตายจากไฟบรรลัยกัลป์ เมื่อกินง้วนดินเข้าไปแสงในตัวก็หายไป “ผาเผือก” คือ เขาขาว หมายถึง เขาไกรลาสของพระศิวะ “วันไอยยาห์” หมายถึง วันอาทิตย์ เพราะ ไอย แปลว่า เหล็ก และอาห์ แปลว่า ต้น ซึ่งหมายถึงวันแรกของสัปดาห์ วันไอยยาห์ จึงหมายถึงวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันแข็งในทางดาราศาสตร์คู่กับวันเสาร์และวันอังคาร

หนังสือ **โครงการแข่งน้ำ** ของไมเคิล ไรท์ ก็แปลความเจตนารมณ์ของโครงการ แข่งน้ำไปให้น่าสนใจเดียวกับสองเล่มที่กล่าวมาแล้ว นั่นคือ “ทุกคนที่เข้าพิธิต้องดื่มน้ำ ที่ถูกพราหมณ์สาปแช่ง โดยเชื่อว่าใครทำผิดคำสาบาน, ทรยศคิณมิชอบ, ก็จะมีอันเป็นไป

ตามคำสาปนั้นเอง” (ไมเคิล ไรท์, 2543 : 41) นอกจากนี้ งานของไมเคิล ไรท์ ยังคล้ายคลึงกับงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ประเด็นหนึ่งคือ ชี้ไปในทิศทางที่แสดงให้เห็นว่าโองการแข่งน้ำเป็นผลงานที่มีรากเหง้าร่วมกับวรรณคดีไทย - ลาวโบราณแบบล้านช้าง เช่น ท้าวผึ่งขุนเจืองมากกว่าจะมาจากภาษาเขมรหรือสันสกฤตดังที่คนทั่วไปมักจะเข้าใจ

หนังสือ **อ่านโองการแข่งน้ำ** ของชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ก็เช่นเดียวกัน แม้เจตนาารมณ์ของผู้เขียนจะต้องการทำให้โองการแข่งน้ำเป็นวรรณคดีที่เข้าถึงได้ง่ายสำหรับคนรุ่นใหม่ แต่ดูเหมือนผู้เขียนจะเห็นด้วยกับคนทั่วไป ที่เคยศึกษาโองการแข่งน้ำมาบ้าง นั่นคือสาระสำคัญของโองการแข่งน้ำอยู่ที่ *“...อธิษฐานน้ำพระพัทธขอให้มีฤทธิ์มีอิทธิพลบันดาลให้เป็นไปตามคำสาบาน แข่งผู้คิดคดทรยศและให้พรผู้ตั้งมั่นอยู่ในความกตัญญูและสุจริต”* (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2553 : 22)

ผลการวิจัย

1. เนื้อหาของ “ตัวบท” ของโองการแข่งน้ำ

เนื้อหาสาระทั้งหมดของโองการแข่งน้ำคือ การอัญเชิญเทพเจ้าลिंगศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนภูตผีปีศาจหรือมนุษย์ที่มีฤทธิ์มีอำนาจมีความน่าสะพรึงกลัวเข้าสู่สถิตยในน้ำสาบาน เพื่อทำให้น้ำสาบานมีฤทธิ์มีอำนาจบันดาลให้ผู้ตั้งมั่นอันเป็นไปตามคำสาบาน ลिंगศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมดที่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีอัญเชิญลงสถิตยในน้ำสาบานมีจำนวน 52 รายการดังต่อไปนี้

1. พระวิษณุหรือพระนารายณ์
2. พระอิศวรหรือพระศิวะ
3. โสฬสพรหม (รูปพรหม 16 ชั้นของพุทธศาสนา)
4. พระกรรมบดีปูเจ้า (ผู้เป็นครูของหมอช้าง)
5. ภูมิเทเวศ (เทวดาผู้เป็นใหญ่ ผู้รักษาแผ่นดินแต่ไม่ระบุนามเฉพาะ)
6. มารเพียตไท้ทพล (พระพุทธรเจ้า)
7. พระธรรม
8. พระสงฆ์

9. ขุนหงส์ทองเกล้าสี่ (พระพรหมของพราหมณ์)
10. ฟ้าพัดพรีไฉยัง (พระอินทร์ผู้มีสายฟ้าเป็นอาวุธใช้พัด)
11. สี่ปวงผีท้าวแห่ง (ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ทิศของพุทธศาสนา คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร)
12. ฟ้าธรแห่งหกคลอง (เทพเจ้าแห่งสวรรค์ 6 ชั้นฟ้าที่เรียกว่า จกามาพจร คือ จาตุมาหารชิกา ดาวดึงษา ยามา ดุสิตา นิมมานนรดี และปรนิมิตตสวรรค์)
13. ผีกกลางทาวหารแอ่น (อากาศเทวดาที่เหาะไปอย่างรวดเร็ว)
14. ฟ้ากระแผ่นเรือนผยอง (เทพเจ้าแห่งฟ້าร่องฟ้าผ่าที่ทำให้เรือนสะเทือนได้)
15. เจ้าผาดำสามเล่า (ท้าวไพจิตราสูรผู้เป็นใหญ่แห่งเขาดิถีภูซึ่งเป็นภูเขา 3 ลูกที่เป็นฐานรองรับเขาพระสุเมรุไว้) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 43)
16. เจ้าผาดำ (เจ้าแห่งเขากาฬภูซึ่งลั่นไปด้วยแก้วนิล) (ธรรมปริชา, 2520 : เล่ม 1 หน้า 140)
17. เจ้าผาเผือก (พระอิศวรผู้เป็นใหญ่แห่งเขาไกรลาสซึ่งมีสีขาวเป็นเงินยวง)
18. เจ้าผาหลวง (พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งเขาพระสุเมรุ)
19. เจ้าผากลาย ราชบัณฑิตยสถานตีความว่า “ผากลาย” ในที่นี้ที่น่าจะเป็นคำซ้อนของคำว่า “ผาหลวง” ซึ่งหมายถึงเขาพระสุเมรุนั่นเอง เพราะ “กลาย” ในภาษาไทย หมายความว่า ใหญ่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 44) แต่จิตร ภูมิศักดิ์เห็นว่า “ผากลาย” คือ “ผาลาย” หรือเขาจิตรภูซึ่งยอดมีลวดลายของหินอ่อนสวยงามเลื่องลือ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547 : 446) สอดคล้องกับพระธรรมปริชา ซึ่งกล่าวถึงเขาจิตรภูว่าเป็นเขาซึ่งลั่นแล้วไปด้วยแก้วสรรพสิ่งทั้งปวง (ธรรมปริชา, 2520 : เล่ม 1 หน้า 140)
20. ผีพรายคือผีผู้หญิงที่ตายทั้งกลมหรือตายขณะกำลังตั้งครรภ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 44) ในขณะที่บางคนบอกว่าผีพรายคือผีคนตายในน้ำ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547 : 446 ; ชลดา เรื่องรักษ์ลิต, 2553 : 192)
21. ผีขรหมื่น ราชบัณฑิตยสถานเห็นว่าหมายถึงผีสูงใหญ่ดำมีดหน้าเกรงขาม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 44) จิตร ภูมิศักดิ์เห็นว่าน่าจะเป็นเปรตเพราะตัวดำทะมึน (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547 : 446) ส่วนไมเคิล ไรท์เห็นว่าน่าจะหมายถึงมหากาฬ (ไภรวะ) ซึ่งคือพระอิศวรผู้ได้ชื่อว่าเจ้าแห่งภูตผีปีศาจ (ไมเคิล ไรท์, 2543 : 68)

22. ผิดำ คือ ผิดำ ซึ่งหมายถึงผีบรรพบุรุษในภาษาถิ่นอีสานและพายัพ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 44)

23. ยมราช คือ ญายมราช ผู้มีสายดาคมประดุจดาบ

24. ลม คือ พระวายุหรือพระพายผู้เป็นเทพแห่งลม

25. ฝน คือ พระพิรุณหรือเทพประสูติในคัมภีร์พระเวทซึ่งเป็นเทพแห่งฝน

26. ขุนกล้าวแก้วซีง คือ พระขันธกุมาร ซึ่งทรงนกยูงเป็นพาหนะ พระขันธกุมารหรือสกันทกุมารเป็นโอรสของพระอิศวรกับพระอุมา ถือกันว่าเป็นเทพเจ้าแห่งเลือดและการสงคราม (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2553 : 200)

27. ลีบหน้าเจ้าอสูร คือ ทศกัณฐ์

28. แผ่นทูลเขาน็อกปล้า คือ แผ่นดินซึ่งรองรับเขาที่เอานาคชักให้ตั้งตรง (หมายถึงเขาพระสุเมรุ) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 45)

29. เงือกปล้า คือ ปล้าเงือก ซึ่งชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ตีความว่าหมายถึง พญาครุฑทำให้พญานาคอยู่ในอำนาจของตน โองการแข่งน้ำจึงอัญเชิญทั้งพญาครุฑ และพญานาคมาร่วมพิธีด้วย (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2553 : 203)

30. รุ้ง คือ เหยี่ยวขนาดใหญ่ ที่เกิดจากน้ำสาบานตกถึงท้องของคนไม่เชื่อ เหยี่ยวดังกล่าวจะเจาะกระเพาะไส้พุงให้ขาดสะบั้นเป็นโพรง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 47)

31. ชแวง คือ ปลาชนิดหนึ่งซึ่งมีเขี้ยวแข็งกล้า

32. ทูณกี คือ ทรพี ควายดุร้ายซึ่งฆ่าพ่อของตัวในเรื่องรามเกียรติ์ หรืออสูรชื่อทูณทูกีในรามายณะ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 49)

33. ฟัจจโรตลิ่งขวาน คือ รามสูรผู้โหดเล่นไปในท้องฟ้า

34. แร้งกาเต้าแตกตา ถ้าคนไม่เชื่อขอให้แร้งกามารุมจิกตาให้แตกบอด

35. หมาหมีเสือเข่นเขี้ยว ถ้าคนไม่เชื่อขอให้ หมา หมี เสือ กัดให้จมเขี้ยว

36. พระราม

37. พระลักษณ

38. ผิดงผีหมื่นถ้ำล้าหมื่นผา หมายถึง เทวดาที่อยู่ในป่าในถ้ำ และในภูเขาจำนวนมากมาย (หมื่น)

39. เห่ง้าฏติพนัสบดี หมายถึง เจ้าป่าหรือเทพยดาอารักษ์ที่รักษาป่า

40. ศรีพรหมรักษ์ยักษ์กุมาร คือ ยักษ์หรือรากษสตนหนึ่งซึ่งเป็นบริวารของ พระอิศวร

41. หลายบ้านหลายท่า ล้วนผีทำผีเหว หมายถึง ผีที่ตายเพราะเป็นโรคทำ และผีเหว (เป็นคำที่คู่กับผีท่า) จากหลายหมู่บ้าน และหลายท่าน้ำ

42. หน้าเท่าแผง ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจหมายถึงยักษ์ที่ชื่อภพนธ์ ในรามเกียรติ์ ที่ว่าเป็นยักษ์ที่มีหน้าใหญ่มาก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 54)

43. ยมบาล ผู้ปกครองนรก

44. จระเข้บงเลื่อพัด หมายถึง จระเข้คาบเอาตัวไปและเลื้อยเข้าไป

45. หมีแรดถวดแสงขนาย หมายถึง ขอให้ตายด้วยเขี้ยว งา เขา หรือ นอ (แสง) ของสัตว์ร้ายมีหมี แรด หมูป่า ช้าง

46. หอกปืนปลายปักครอบ คนไม่เชื่อ แม้คมหอกและลูกธนู (ซึ่งเป็นสิ่ง ไม่มีชีวิต) ก็ยังจะเล่นเข้าปักทั่วทั้งตัว

47. ใครต้องจอบจงตาย คนไม่เชื่อ แม้แต่จอบจอบก็อาจตายด้วยคมจอบ

48. งูเงี้ยวพิษทั้งหลาย หมายถึง สัตว์เลื้อยคลานที่มีพิษ

49. ตายตำหนายังดินคนไม่เชื่อ แผ่นดินก็จะสูบให้ทิ่มดิน (ตำ = ตำหรือทิ่ม) ตาย

50. ฟ้าสองย้าวเร่งยิน หมายถึง ฟ้าและดินทรงรับรู้โดยเร็วในความหมาย ที่ว่า คนที่ชื่อสัตย์ เทวดาผู้เป็นใหญ่ในท้องฟ้าและพระราชผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินก็ จะตอบแทนด้วยลภายศและความสมบูรณ์พูนสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (ดูเดียวกับ “เอารังเป็นหมอกห่วย” ซึ่งหมายถึง พระอัคนีผู้มั่งคั่งเป็นคว้นลอยขึ้นสู่ชั้นฟ้าเบื้องบน ฉะนั้น) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 73)

51. แสนผีพึงยอมท้าว หันเหเจ้าปู่สมิงพราย หมายความว่าขอให้เทพดา ทั้งปวง (แสนผี) อ่อนน้อมต่อพระเจ้าแผ่นดิน โดยผินหน้าไปสู่ที่สถิตของปู่สมิงพราย ขอให้เทพยดาบันดาลให้ผู้ซื้อตรงมีอิทธิพลเหนือฟ้า (เทพายศล่อมฟ้า) มีใจกล้า ประหนึ่งเพชร

52. สมเด็จพระรามาชิตีศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศรราชเรื่อยหล้า ขอให้พระเจ้าแผ่นดินทรงครองแผ่นดินต่อเนื่องไป และทรงนำความสุขอันเปี่ยมล้น มาสู่ผู้ซื้อสัตย์ต่อพระองค์

จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 52 รายการ (ซึ่งบางรายการก็ซ้ำกัน เช่น พระอินทร์ในข้อ 10 และ 18 พญายมราชในข้อ 23 และ 43) ผู้วิจัยเห็นว่าควรจำแนกประเภทให้เห็นภาพโดยสังเขปดังในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 อำนาจผี พราหมณ์ และพุทธ

อำนาจผี	อำนาจพราหมณ์	อำนาจพุทธ
4,5,11,13,14,20,21,22, 30,31,34,35,38,41,44, 45,46,47,48,49,51,52	1,2,9,17,24,25,26,27, 28,29,32,33,36,37,39, 40,42,50	3,6,7,8,10,12,15,16,18, 19,23,43
รวม 22	รวม 18	รวม 12

เมื่อลองจำแนกอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ออกเป็น 2 หมวดใหญ่ๆ ดังนี้แล้ว จะเห็นได้ชัดขึ้นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่มีอำนาจและอยู่ในหมวดของ “ผี” นั้น มีรากฐานมาจากสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติของชุมชนและท้องถิ่นดั้งเดิม สิ่งที่มีอำนาจในหมวดนี้จึงอาจจะเป็นสัตว์ร้าย เช่น งูใหญ่ (เงือก) นกใหญ่ (รุ้ง) เสือ จรเข้ ช้าง รวมไปถึงผู้สามารถจับหรือบังคับช้างได้ (พระกรรมบริบูรณ์เจ้า) ขยายตัวรวมไปถึงอำนาจเหนือธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าสิ่งสถิตยอยู่เป็นเจ้าที่ (ภูมิเทเวศ) เจ้าท่า (ผีพราย) เจ้าป่า (ผีดงผีหมื่นถ้ำลำหมื่นผา) และเจ้าเขา (เขาใหญ่ๆทุกเขาล้วนมีเจ้าทั้งสิ้น) สิ่งไม่มีชีวิตเช่น หอก ดาบ หรือ แม้แต่จอบก็อาจถูกอำนาจของผีเข้าสิงเพื่อเอาชีวิตผู้ทรยศได้ สิ่งที่มีอำนาจหรือศักดิ์สิทธิ์ในหมวด “ผี” นี้พัฒนาขึ้นมาจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของชุมชนแต่โบราณ และมีจำนวนมากที่สุดในบรรดาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 3 หมวด (22 รายการ)

ลำดับถัดมาคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ มหาเทพนับตั้งแต่พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม ลงมาจนถึงเทพเจ้าที่เป็นตัวแทนของพลังธรรมชาติ คือ ลม (พระวายุ) ฝน (พระพิรุณ) ไฟ (รามสูร) ป่า (เห้งภูติพนัสบดี) และภูเขา (พระอิศวร) สิ่งศักดิ์สิทธิ์จากศาสนาพราหมณ์เป็นการครอบทับผิอันเกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยภาษาสันสกฤต มีจำนวนมากรองลงไป (18 รายการ)

ท้ายที่สุดคืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนาซึ่งมีจำนวนน้อยที่สุด (12 รายการ) อำนาจในหมวดนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ นั้น มี “พระคุณ” มากกว่า “พระเดช” ในสำนึกของคนไทย โสฬสพรหมทั้ง 16 ชั้นก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์โดยตรง มีแต่พระอินทร์ ผู้ปกครองสวรรค์ และพระยม ผู้ปกครองนรกเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนไทยมากกว่าเทวดาองค์ใดๆ

การจำแนกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในโครงการแข่งขันน้ำจึงเป็นเพียงข้อสังเกตเบื้องต้น ที่ควรจะใช้ทดสอบโดยวิเคราะห์เปรียบเทียบกับที่ปรากฏใน “ตัวบท” หรือวรรณคดีอื่นๆ ของไทยต่อไป

2. “บริบท” ของโครงการแข่งขันน้ำ

2.1 วิธีปฏิบัติตนของผู้ถือน้ำ

กฎหมายโบราณซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2011 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ารามธิบดี บรมไตรโลกนาถ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2548 : 49) ข้อ 86 และ 87 ให้รายละเอียด อันถือเป็น “บริบท” หรือสภาพแวดล้อมในพระราชพิธีถือน้ำฯ ดังนี้

ข้อ 86 “อนึ่ง ลูกขุนผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒน์โทษถึงตาย ถ้าบอกรวยคุ้ม ถ้าลูกขุนผู้ถือน้ำพิพัฒน์ห้ามถือแหวนนาก แหวนทอง แลกินเข้ากินปลากินน้ำยา แลชั่ววายุคุก่อนน้ำพระพิพัฒน์ ถ้ากินน้ำพระพิพัฒน์จอกหนึ่ง แลยื่นให้แก่กันกิน กินแล้ว และมีได้ใส่หม เหลือนั้นล้างเสีย โทษเท่านี้ในระวางกบฏ”

ข้อ 87 “อนึ่ง รับเครื่องแลมีได้กิน ดอกไม้มั่งคลมีได้ใส่หัว เอาใส่พานหมากใส่เจียดไว้ อนึ่ง ให้ตกกลางพระโรงกลางคัน อนึ่ง แลไปสบพระเนตรเจรจากระชิบกัน เดินออกมาแลจูงกัน เสรจในประตูลงกัน โทษในระวางกบฏ” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2548 : 102)

จากกฎมณเฑียรบาลข้อ 86 และ 87 ที่กล่าวมานี้ ถ้าเอามาแยกแยะให้ละเอียด จะพบได้ว่าสิ่งที่ผู้เข้าร่วมในพิธีถือน้ำ ต้องปฏิบัติตนโดยเคร่งครัดนั้นมีดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 วิธีปฏิบัติตนของผู้ถือน้ำ

ข้อ	รายละเอียด
1.	ขาดถือน้ำ โทษถึงตาย
2.	ในกรณีที่ป่วยให้ลา จะไม่ต้องถูกลงโทษถึงตาย
3.	ห้ามใส่แหวนนากและแหวนทอง
4.	ห้ามกินข้าว และกินข้าวปลา กินน้ำยา (คงหมายถึงยาที่เป็นน้ำ) และกินข้าวยาดู (ขนมที่ทำจากน้ำคั้นจากข้าวอ่อนและน้ำตาลเคี้ยวประสมกัน) ก่อนกินน้ำพระพิพัฒน์
5.	ห้ามย่นน้ำพระพิพัฒน์ให้แก่กันกินโดยพลการ (ดูเหมือนจะมีเจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ย่นน้ำ ให้แก่ผู้ถือน้ำ แต่ละคนโดยเฉพาะ)
6.	เมื่อดื่มน้ำ แล้วต้องใส่ส่วนที่เหลือลงบนผมของตนเอง
7.	ห้ามเทน้ำทิ้ง
8.	รับน้ำ แล้วมิได้ดื่ม
9.	รับดอกไม้มงคลแล้วมิได้ใส่หัว
10.	เอาของที่ได้รับมา (น้ำ และดอกไม้มงคล) ใส่พานหมากใส่เจียดไว้
11.	รับของแล้วปล่อยให้ตกลงพระโรงกลางดิน
12.	ในพิธีสพพระเนตรเจ้านาย
13.	ในพิธีเจรจากระชิบกัน
14.	ในพิธีเดินออกมา (นอกบริเวณพิธีหรือท้องพระโรง)
15.	ในพิธีจูงกันเจรจาในประตูลังกัน

โทษในข้อที่ 1 คือ “ถึงตาย” ในกรณีที่ป่วยและลา อาจจะมีเงื่อนไขเพิ่มเติมว่าต้องมีผู้นำนำศักดิ์สิทธิ์ไปให้ดื่ม ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ส่วนข้อ 3 - 15 โทษ “ในระวางกบฏ”

“พระไอยการกระบถศึก” ระบุว่าผู้ที่ “ใจใหญ่ไผ่สูงศักดิ์ มั่นกระษัตริย์ประเทศ ร้ายจะต่ำพระองคลดลงจากำภูษัตริย์ ฯลฯ” นั้น “โทษผู้นั้นเป็นอุกกฤษฎโทษ 3 สถานๆ หนึ่งให้บริษบาตรฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตร สถานหนึ่งให้บริษบาตรแล้วให้ฆ่าเสีย โคตรนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไปเลย...” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550 : 930 - 931) ซึ่งกล่าวโดยสรุปก็คือ โทษของการประพตปฏิบัติไม่ถูกต้องในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ ทั้ง 15 ประการนั้น ยกเว้นประการที่ 2 เพียงข้อเดียวที่ป่วยหนักและลาให้ถูกต้องจะไม่ถูกลงโทษแล้ว ข้ออื่นๆ ทั้ง 14 ข้อล้วนจบที่จุดเดียวกันคือถึงแก่ความตายอย่างรุนแรงทั้งสิ้น การประพตติดนมิให้ต้องถูกลงโทษจึงขึ้นอยู่กับการระแวงระวังในส่วนตัวของผู้เข้าถือน้ำแต่ละคนโดยสิ้นเชิง เพราะไม่มีใครจะช่วยให้พ้นผิดได้ หากมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น

คำถามต่อไปคือ ใครบ้างที่ต้องถือน้ำ แม้ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องบุคคลที่จะต้องเข้าพิธีถือน้ำในสมัยอยุธยา แต่จากพระราชนิพนธ์เรื่อง **พระราชพิธีสิบสองเดือน** พบว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ “...กำหนดผู้มีบรรดาศักดิ์ฝ่ายในได้ถือน้ำนั้นว่า ภรรยาข้าราชการที่มีศักดิ์นับตั้งแต่ 400 ขึ้นไปต้องมาถือน้ำ” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552 : 177) จึงพออนุมานได้ว่า ข้าราชการที่มีศักดิ์นับตั้งแต่ 400 ขึ้นไปคงต้องถือน้ำทุกคน และภรรยาของเขาก็ต้องถือน้ำด้วย นอกจากในกรุงแล้ว การถือน้ำยังจัดขึ้นตามหัวเมืองทั้งปวงในราชอาณาจักรด้วย โดยยึดเอาแบบแผนของเมืองหลวงเป็นตัวตั้ง ไม่เว้นแม้แต่เมืองลาวและเมืองแขก (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552 : 193)

2.2 กำหนดเวลาในการถือน้ำ

ในหนังสือ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยืนยันว่าพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาลหรือถือน้ำพระพิพัฒน์สังจานั้น

“เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมีสิบมาแต่โบราณ ไม่มีเวลาเว้นว่าง มีคำอ้างอิงถึงว่าเป็นพิธีรับยุคเช็ญของบ้านเมือง กำหนดปีละสองครั้งคือในเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ ครั้งหนึ่ง เดือน 10 แรม 13 ค่ำครั้งหนึ่ง” จากพระราชนิพนธ์ดังกล่าว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระราชพิธีถือน้ำ มีความสำคัญอย่างไรต่อประเทศไทยถึง 3 ประเด็น คือ ประการแรก เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินสิบมาแต่โบราณโดย “ไม่มีเวลาเว้นว่าง” ประการที่สอง เป็นพระราชพิธีที่เข้าใจร่วมกันว่าเป็น “พิธีรับยุคเช็ญของบ้านเมือง” และประการที่สาม เป็นพระราชพิธีที่กำหนดชัดเจนตายตัว คงเส้นคงวา นั่นคือ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 และ แรม 13 ค่ำ เดือน 10 ดังนั้นใครจะอ้างว่าติดธุระอื่นใดไม่ได้เป็นอันขาด

จากพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในบรรดาพระราชพิธีทั้งหมดที่ประพุดติปฏิบัติกันมาในประเทศสยามนั้น พระราชพิธีถือน้ำ น่าจะเป็นพระราชพิธีที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นภาพสะท้อนของความเข้มแข็งของระบอบราชาธิปไตยโดยตรง เพื่อที่จะยืนยันสมมติฐานข้อนี้ ผู้วิจัยขอเสนอคำอธิบายในรูปของ “บริบท” ของโครงการแข่งน้ำใน 3 ประการดังต่อไปนี้

1) บริบททางภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ

ในสมัยอยุธยา เดือน 5 (เมษายน) คือเดือนที่ร้อนและแห้งแล้งที่สุด เป็นเดือนที่ผู้คนในราชอาณาจักร “ว่าง” จากการประกอบอาชีพหรือภารกิจประจำมากที่สุดในรอบปี สำหรับสังคมเกษตรกรรมอย่างราชอาณาจักรอยุธยา ผลผลิตทางการเกษตรถูกเก็บเกี่ยวไปแล้วตั้งแต่เดือน 3 (กุมภาพันธ์) หรืออย่างล่าสุดก็ไม่เกินต้นเดือน 4 (มีนาคม) พอเข้าเดือน 5 ถนนหนทางที่เป็นทางสัญจรทางบกก็อยู่ในสภาพที่แห้งสนิทกว่าเดือนใดๆ อย่างเข้าเดือน 6 (พฤษภาคม) ฝนก็จะเริ่มตกลงมาอีกแล้ว ดังนั้นเดือน 5 จึงเป็นเดือนแห่งการเตรียมพร้อมสำหรับเริ่มปีใหม่ เดือน 5 จึงเป็นเดือนที่เต็มไปด้วยพิธีกรรมสำคัญๆ ทั้งงานหลวงและงานราษฎร์

ในภูมิภาคที่ราบลุ่มน้ำภาคกลางของอยุธยาเดือน 8 ถึงเดือน 11 เป็นช่วงระยะเวลาของการเข้าพรรษา ฝนที่เริ่มตกตั้งแต่เดือน 6 หนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ จนถึงกลางเดือน 8 (กรกฎาคม) น้ำก็เริ่มท่วมขังโดยทั่วไปในทุ่งนาและหมู่บ้าน การสัญจร

ทางบกไม่สะดวก พระต้องเข้าพรรษา ประชากรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวนาวางจากการกิจประจำวัน เพราะทำอะไรไม่ได้นอกจากรอให้ข้าวที่หว่านหรือดำไว้ตั้งแต่เดือน 7 (มิถุนายน) เติบโตขึ้นตามธรรมชาติ เดือน 10 (กันยายน) จึงเป็นอีกเดือนหนึ่งที่ประชากรในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม “ว่างงาน” มากที่สุดในรอบปี

“บริบททางภูมิศาสตร์” ของโองการแข่งน้ำจึงเป็นเรื่องของ “ความพร้อม” ของภูมิอากาศและภูมิประเทศ ตลอดจนวิถีชีวิตของประชากรราษฎรโดยทั่วไปต่อการจัดพระราชพิธี นั่นคือเป็นเวลาที่คุณว้างจากชีวิตทางเศรษฐกิจมากที่สุด และการคมนาคมสะดวกที่สุด (การคมนาคมทางบกในเดือน 5 และการคมนาคมทางน้ำในเดือน 10)

2) บริบททางการทหาร

พระราชนิพนธ์เรื่อง **พระราชพิธีสิบสองเดือน** เช่นกันที่เปิดเผยให้เราเข้าใจว่า พระราชพิธีถือน้ำ นั้นมิไม่เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว แต่เกิด “ควบคู่” กับพระราชพิธีอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งในภายหลังหาผู้สนใจและเข้าใจเกือบจะไม่ได้อีกแล้ว นั่นคือ “พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก” หรือ “พระราชพิธีคเชนทร์ศวसनาน” ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ พระราชพิธีทำในเดือน 5 ครั้งหนึ่ง และเดือน 10 อีกครั้งหนึ่ง เหมือนกับพระราชพิธีถือน้ำ

หัวใจสำคัญของพระราชพิธีคเชนทร์ศวसनานก็ถือเป็นการรุดน้ำมนต์ช้างม้า ซึ่งถือเป็นราชพาหนะและเป็นกำลังของแผ่นดินปีละ 2 ครั้ง มีกำเนิดมาจากพิธีของพราหมณ์พฤติบาท ซึ่งรับผิดชอบเรื่องคชกรรมและหมอช้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างพระราชพิธีถือน้ำ และพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกนี้ว่า “...ในการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกและसनานใหญ่นี้ เป็นเวลาที่ท้าวพระยาข้าราชการทั้งในกรุงและหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ทั้งเจ้าประเทศราชเข้ามาเฝ้า กำหนดถวายดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ **เป็นการประชุมใหญ่ครั้งหนึ่ง** เวลานั้นก็ควรที่จะประชุมพลโยธาทวยหาญทั้งปวงให้พร้อมเป็นการป้องกันพระนครด้วยแสดงพระเดชานุภาพให้หัวเมืองประเทศราช

ทั้งปวงเป็นที่เชิดขาม ยำเกรงพระบารมีด้วย” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552 : 187) และอีกแห่งหนึ่งทรงอธิบายเพิ่มเติมว่าในการจัดริ้วขบวนออกสนามใหญ่และสระสนาน (รดน้ำ อาบน้ำ) ข้างมาเป็นเวลาหลายวันนั้น เป็นเพราะ

“...ตามธรรมดาไทยๆ ชอบสามชอบห้าชอบเจ็ด ก็ยังคงจะมีข้างมามาก จึงได้แบ่งออกเป็นกระบวนได้สามกระบวนไม่ซ้ำกัน คัศราอาวุธที่จะใช้แท่งก็ต้องใช้มาก เป็นการเตรียมไพร่พลให้พร้อมพร้อมอยู่เสมอ ปีหนึ่งได้ริ้วใหญ่ถวายตัวเสียสองครั้ง พาหนะและไพร่พลจะทรุดโทรมเสื่อมถอยไปอย่างไร หรือบริบูรณ์ได้อยู่ก็ได้ทอดพระเนตรตรวจตราทุกปีบรรดาคนทั้งปวงซึ่งได้เห็นกำลังพลทหารและพาหนะของพระเจ้าแผ่นดินพร้อมบริบูรณ์อยู่ ก็เป็นที่ยำเกรงไม่ก่อเหตุการณ์อันใดขึ้นได้ จึงมีคำกล่าวมาแต่โบราณว่า **พระราชพิธีนี้เป็นพิธีที่สำคัญสำหรับทำให้ประชุมนชนทั้งปวงมีใจสวามิภักดิ์รักพระเจ้าแผ่นดิน** และเป็นมงคลแก่ราชพาหนะ เป็นที่เกรงขามแก่ข้าศึกศัตรู การก็เป็นจริงเช่นนี้...” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552 : 190 – 191)

กฎหมายตราสามดวง 170 ระบุชัดเจนว่า “**เดือน 5 ขึ้น 5 ค่ำ** ออกสนามใหญ่ ตั้งพลพยุหดาบตั้ง เชน เสลโหล หอกทวนปืนไฟ หน้าไม้ธนูสรรพยุทธ์ เลื่อนหมวกอ้อย่ายอบ สนามตามกรทุกกระทรวงการทหารพลเรือนพลไพร่ ตั้งประจำข้างรอบสนาม ขุนทหารทั้ง 10 ขี่ช้างยืน [ประจำ] ที่ข้างสนามข้างหน้าข้างใน ขุนดาบขุนเรือตามซ้ายตามขวา ขี่ช้างชนขุนช้างหมื่นช้างนอกใน ราชกุญหมื่นใหญ่ หัวเมืองรั้งทั้ง 4 ขี่ม้าคลี่ ขุนม้าราชกุล...” (วินัยพงศ์ศรีเพียร, 2548 : 138)

และกฎมณเฑียรบาลข้อ 179 ก็ระบุเช่นกันว่า “เดือน 10
การพิธีพัชรบท หอดเชือกตามเชือก ถวายบังคม เลี้ยงลูกขุน
ถือน้ำพิพัฒน์” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2548 : 145)

เมื่อนำข้อมูลเรื่องพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์กับเรื่องพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกและออกสนามใหญ่มาพิจารณาร่วมกัน เราก็จะเห็นภาพ “บริบท” ของระบบการเมืองอยุธยาดีขึ้น นั่นคือ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 จัดพระราชพิธีถือน้ำ ถัดมาอีก 2 วัน คือขึ้น 5 ค่ำ เดือน 5 จัดพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกออกสนามใหญ่ พระราชพิธีทั้งสองเป็นที่ประชุมใหญ่ที่สุดของคนที่มีอำนาจที่สุดในแผ่นดิน แม้จะไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจนในกรณีเดือน 10 แต่คาดคะเนได้ตามตรรกะว่าคงเป็นทำนองเดียวกันกับเดือน 5 นั่นคือ เดือน 10 แรม 13 ค่ำ ถือน้ำ การออกสนามใหญ่คงจะตามมาในวันแรม 15 ค่ำ แต่ไม่ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นเช่นไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าพระราชพิธีทั้ง 2 นี้เป็นคู่แฝดของการแสดงออกของอำนาจ 2 ชนิดคือ พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์เป็นอำนาจทางอุดมการณ์ (ideological power) ส่วนพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกออกสนามใหญ่เป็นอำนาจทางการทหาร (military power) (สมเกียรติ วันทะนะ, 2447 : 43) อำนาจทางอุดมการณ์เป็นอำนาจอ่อนละมุน (soft power) ในขณะที่อำนาจทางการทหารเป็นอำนาจที่แข็งแกร่ง (hard power ; coercive power) แต่อำนาจทั้งสองจะแสดงลัทธิผลสูงสุดต่อเมื่อใช้ร่วมกัน และนี่คือบริบทอีกประการหนึ่งของโองการแข่งน้ำ

3) บริบททางการเมือง

เมื่อเราทราบถึง “บริบท” ของโองการแข่งน้ำทั้งในแง่ของภูมิศาสตร์ (ทั้งภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และเศรษฐกิจการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก) และในแง่ของการทหารดังที่กล่าวมาแล้ว คราวนี้มาถึง “บริบททางการเมือง” ของโองการแข่งน้ำ ในปัจจุบันเวลาที่เรารอ่านลิลิตโองการแข่งน้ำ เราในฐานะผู้อ่านมิได้อยู่ในบริบททางการเมืองของโองการแข่งน้ำเหมือนสมัยก่อน เรายกลิลิตโองการ

แข่งน้ำออกจากบริบท แล้วเอามาฟังอ่านเจียบๆ ในโลกส่วนตัวของเราที่ห้องพักหรือห้องสมุด หรือในอุปกรณ์สื่อออนไลน์ของเราในฐานะปัจเจกบุคคล แต่ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น บริบททางการเมืองของโองการแข่งน้ำมีบรรยากาศอย่างที่ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์อธิบายไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า นั่นคือเป็น “การประชุมใหญ่ประจำปี” ของแผ่นดิน ซึ่งมีขึ้นปีละ 2 ครั้งอย่างสม่ำเสมอ ที่ประชุมใหญ่ประจำปีของแผ่นดินนี้จึงถือเป็นที่ประชุมที่แสดง “อำนาจที่เป็นจริง” ของแผ่นดินในทางปฏิบัติโดยปริยาย

ที่กล่าวเช่นนี้หมายความว่า ถ้าบ้านเมืองสงบสุข พระราชพิธีดังกล่าวก็ดำเนินเป็นไปได้โดยเรียบร้อย แต่ถ้ามีศึกสงคราม พระราชพิธีก็คงจัดให้มีตามวันเวลาที่กำหนดไว้แล้วอย่างตายตัวไม่ได้ ยิ่งไปกว่านี้ ในคราวที่มีการปลดแผ่นดินในช่วงเวลาดังกล่าว พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินจึงเป็นปัจจัยชี้ขาดว่าพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจที่แท้จริงในการจัดให้มีพระราชพิธีดังกล่าวอย่างเต็มเกียรติยศหรือไม่ หรือว่าที่ประชุมถือน้ำ จะเป็นเวทีชี้วัดว่าอำนาจของกลุ่มบุคคลต่างๆ ในระบบการเมืองกำลังเคลื่อนไหวอยู่ในลักษณะใด ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นยุวกษัตริย์ที่ประชุมถือน้ำอาจไม่ “ศักดิ์สิทธิ์” เท่ากับพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงมีพระราชอำนาจและบารมีเข้มแข็งแก่กล้า

กฎมณเฑียรบาลวางโทษไว้ว่าผู้ใดขาดถือน้ำพิพัฒน์โทษถึงตาย เว้นไว้แต่ป่วยไข้ แม้จะป่วยไข้ ถ้าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่สำคัญ “...เจ้าพนักงานก็ต้องนำน้ำไปให้รับพระราชทานที่วังและที่บ้าน ต้องมีของแจกจ่ายเจ้าพนักงานผู้ที้นำน้ำไป ที่สุดจนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรไม่ได้เสด็จมาถือน้ำได้หลายปี เจ้าพนักงานนำน้ำขึ้นไปถวาย ก็ต้องพระราชทานเสื้อผ้าเป็นรางวัลปีละมากๆ ทุกคราว...” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552 : 183 -184)

ผู้วิจัยเห็นว่าที่ประชุมของพระราชพิธีถือน้ำและพระราชพิธีแผ่คือทอดเชือกตามเชือกออกสนามใหญ่ก็คือ โรงละครแห่งอำนาจ (theatre of power) ขนาดใหญ่ที่สุดของระบบการเมืองไทยสมัยก่อน ใครก็ตามที่พลาดโอกาสในการเข้าร่วมพระราชพิธีก็เปรียบเสมือนผู้พลาดการร่วมกิจกรรมสำคัญที่สุดดังกล่าวก้าวไปในโรงละครแห่งอำนาจนี้ทุกคนที่เข้าร่วมพระราชพิธีเข้าร่วมในฐานะ “ผู้แสดง” ด้วยกันทั้งนั้น ผิดกับโรงละครสมัยใหม่ตรงที่ว่าในละครสมัยใหม่คนส่วนใหญ่เป็นเพียง “ผู้ชม” แต่ในโรงละครแห่งอำนาจนี้ทุกคนเป็น “ผู้แสดง” และ “ผู้ชม” พร้อมๆ กันทั้งสองบทบาทไม่ว่านักแสดงคนเดียวตั้งแต่สมเด็จพระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงไพร่ราบพลเลวที่เดินตามขบวนช้างหรือพายเรือให้กับขุนนาง เมื่อมองโองการแข่งน้ำจากแง่ของ “บริบท” แบบนี้แล้ว ผู้วิจัยจึงขอเสนอว่า เนื้อหาสาระที่ประกอบขึ้นมาเป็น “ตัวบท” ของลิลิตโองการแข่งน้ำ หากได้มีความศักดิ์สิทธิ์หรือมีฤทธิ์มีอำนาจในการบันดาลให้เป็นไปตามคำสาปแข่งน้ำ อำนาจที่แท้จริงมิใช่มาจากสายตาของเทพเจ้าหรือภูตผีปิศาจที่พรหมณ์ขอให้มา “ช่วยดูๆๆๆ” แต่มาจากดวงตาเนื้อๆ เพื่อที่เป็นรูปธรรมของทุกๆ คนที่เข้าร่วมพิธีกรรมโดยแท้

โองการแข่งน้ำย่อมรับเองว่าอำนาจของเทพยดานั้นบังคับให้เกิดผลที่แน่นอนแก่มนุษย์ผู้คิดคดทรยศต่อเจ้านายของตนเองไม่ได้ นั่นคือ “...จงเทพยดาผู้นี้ให้ [ผู้ทรยศ] ตายในสามวันอย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี...” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 4) แต่อำนาจของมนุษย์นี้แหละที่จับจ้องหรือ “ช่วยดู” (gaze ; surveillance) (สมเกียรติ วันทะนะ, 2557 : 39) ว่าแต่ละคนประพฤติปฏิบัติครบถ้วนทั้ง 15 ประการในตารางที่ 5 หรือไม่

สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เสนอคำอธิบายว่า “ลิลิตโองการแข่งน้ำ” ซึ่งเป็น “ตัวบท” ขึ้นสำคัญในประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองของไทยสมัยโบราณนั้น มีบทบาทถึง 3 มิติในการสร้างระบบความคิดทางการเมืองของไทย นั่นคือ หนึ่ง มิติทางด้านเสถียรภาพ

(stability) สองมิติทางด้านประสิทธิภาพ (efficiency) และสาม มิติทางด้านสมานภาพ (harmony)

มิติด้านเสถียรภาพ หมายถึง ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการใหญ่น้อย ตลอดจนหัวเมืองทั้งปวงในพระราชอาณาเขต คือหลักประกันเสถียรภาพของระบบการเมืองทั้งระบบ การเข้าร่วมพิธีคือมาตรการตอกย้ำเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์และระบบการเมืองดังกล่าว

มิติด้านประสิทธิภาพ หมายถึง พระราชพิธีทอเชือกตามเชือกและออกส่นามใหญ่ ซึ่งควบคู่กับพระราชพิธีถือน้ำนั้น โดยเนื้อแท้แล้วก็คือการทดสอบความพร้อมของประสิทธิภาพในการบังคับบัญชาไพร่พล ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์และยานพาหนะ

มิติด้านสมานภาพ คือ ส่วนที่แสดงออกใน “เนื้อหา” (content) หรือตัวบท (text) ของโองการแข่งน้ำนั่นเอง ในนั้นเราจะพบว่าระบบคิดแบบผีสงเทวดาตั้งเดิมกับระบบคิดของศาสนาพราหมณ์ และระบบคิดของพุทธศาสนาได้เข้ามาหลอมรวมกันอยู่จนยากที่จะแยกขาดออกจากกันเป็นท่อนๆ ได้ กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าระบบคิดทางการเมืองของไทยโบราณคือพัฒนาการอันยาวนานของการบูรณาการผี-พราหมณ์-พุทธ เข้าด้วยกันโดยผ่านภาษาไทย-ลาวโบราณ

การศึกษาโองการแข่งน้ำโดยอ่านเฉพาะตัวบทของโองการแข่งน้ำจึงเป็นวิธีศึกษาที่ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง การวาง “ตัวบท” สำคัญใดๆ ลงใน “บริบท” จึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

บรรณานุกรม

- จิตร ภูมิศักดิ์. (2547). **โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย**
ลุ่มน้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ : ไฟ่เดียวกัน.
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2552). **พระราชพิธีสิบสองเดือน**.
 กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2553). **อ่านโองการแช่งน้ำ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : ธนาเพรส.
- ไมเคิล ไรท์. (2543). **โองการแช่งน้ำ**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ธรรมปรีชา, พระยา.(2520). **ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่2 (ฉบับหลวง) เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2548). **กฎหมายโบราณฉบับเฉลิมพระเกียรติ : ผลงานวิจัย**. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโสสภ. เรื่องกฎหมายตราสามดวง.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2557). **ทฤษฎีอำนาจ**. กรุงเทพฯ : สมาคมรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- Skinner, Quentin. (1978). **The Foundations of Modern Political Thought. Volume One : The Renaissance**. Cambridge : Cambridge University Press.

Translated Thai References

- Cholada Ruangraklikhit. (2010). **Reading the Curse on the Water of Allegiance : Analysis and Translated**. Bangkok : Thana. [in Thai]
- Chulalongkorn, King. (2009). **The Royal Rituals of Twelve Months**. Bangkok : Silapabannakarn. [in Thai]
- Jitr Phumisak. (2004). **The Curse on the Water of Allegiance and New Ideas about Thai History of the Chaophraya River Plain**. Bangkok : Fah Deowkan. [in Thai]

- Ratchabundittayasathan [The Royal Academy]. (2007). **The Laws of Three Seals : Ratchabundittayasathan Edition Volume 1.** Bangkok : Ratchabundittayasathan. [in Thai]
- Somkiat Wanthana. (2014). **Theories of Power.** Bangkok : The political Science Association of Kasetsart University. [in Thai]
- Thammapreecha, Phraya. (1997). **Traiphum Lokvinicchayakatha Second Edition (Royal Edition). Volume 1.** Bangkok : Fine Art Department. [in Thai]
- Winai Pongsripian. (Edition). (2005). **Law of the Royal Palace : A Research.** Bangkok : Thailand Research Fund. [in Thai]
- Wright, Michael. (2000). **The Curse on the Water of Allegiance.** Bangkok : Matichon. [in Thai]